

ARHEOLOGIA IDEOLOGICO-CULTURALĂ
A „POSTFASCISMULUI“

FLORIN MÜLLER*

Abstract. *The theme of the insertion of the fascist ideology in the communist regime from Romania has frequently been approached in the Western theoretical papers. The working hypothesis of this article is that in the ideological and cultural structure of the mature communism in Romania a hybrid form of cryptofascism has been cast in stone which, without essentially changing the nature of the regime, played an outstanding part in distributing its theoretical accents. The crypto-fascist hybridization in the Romanian communism started giving a new significance to the ideology of the national type, to the theme of national identity massively reprimanded during the stalinist years (starting 1948 to the beginning of the 60s). Nevertheless, the article rejects the idea of a conscious legitimization of the communist regime from Romania through cryptofascism. In the order to understand the changes in the communist ideological area better, we re-analysed the very nature of Marxism, destroyed in its turn by Stalinism. Thus, the recrudescence of the present debates regarding the Romanian interwar fascism is becoming more understandable.*

Keywords: *Marxism; Stalinism; cryptofascism; national ideology; nationalism;*

Despre fascism, inclusiv despre malformațiile cele mai criminale ale acestuia ce au luat forma războiului mondial și a Holocaustului, există o literatură imensă, care continuă să crească exponențial. Este și firesc ca lucrurile să se prezinte sub această formă dat fiind aspectul de forță constitutivă a „secolului extremelor“ (Eric Hobsbawm) și a „războiului civil european“ (Ernst Nolte) pe care a reprezentat-o fascismul în perioada interbelică până la sfârșitul războiului mondial, în Europa, în mai 1945¹. Spre deosebire de toate marile configurații ideologico-politice ale

* Florin Muller este prof. univ. dr. la Facultatea de Istorie a Universității din București; CS III la Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu“ al Academiei Române, București, România.

¹ Despre fascism, din perspectiva analizelor conceptuale, de văzut lucrarea sintetică *Fascismul european 1918-1945 Ideologie, experimente totalitare și religii politice*, Constantin Iordachi (editor), Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2014 (London: Routledge, 2009), lucrare ce cuprinde studii/articole ale unor clasici în domeniu precum Zeev Sternhell, George Mosse, Stanley Payne, Roger Griffin, Roger Eatwell și alții.

secolului XX, fiecare cu propria sa istorie originată, în mare măsură, în Revoluția franceză (1789), fascismul pare să-și fi epuizat „centrul magnetic” imediat după mai 1945. Chiar dacă eroziunea regimului nazist, mai ales după înfrângerea de la Stalingrad, la începutul anului 1943, anticipase firesc prăbușirea morală a regimului, menținerea la putere a nazismului până în ultimele sale zile de existență ar îndreptăți faptul că acesta a rămas centrul de greutate și „forma mentis” a milioane de germani până când orice „rezistență sfidătoare” (Ian Kershaw) a devenit inutilă la Berlin. După prăbușirea regimului, prin înfrângerea categorică a naziștilor în mai 1945, problema remanenței fascismului trebuie discutată în termeni diferiți de maniera în care este posibil un dialog, chiar o polemică, despre liberalism, social-democrație și chiar comunism. Bilanțul fascismului este contabilizat în zeci de milioane de morți de ambele părți, în catastrofa cu adevărat radicală a Holocaustului, în distrugerile la scară industrială a potențialului economic al Germaniei. Nu pot fi omise victimele sale, în primul rând cele din Uniunea Sovietică, dar și din zona de sud a Marii Britanii (în primul rând Londra, precum și o serie de orașe din proximitatea acesteia). A avut loc înfrângerea militară a Germaniei, care a depășit-o cu mult pe cea din 1918, dar s-a produs și o puternică comotie a lumii spirituale, tot ce însemna „dreapta intelectuală” suferind o radicală descalificare morală și de conținut epistemic. „Distrugerea rațiunii” (Georg Lukacs) a fost echivalată cu genealogia curentelor intelectual-filozofice provenind din secolul al XIX-lea, genealogie care și-a drenat sevele până în matca șovinismului, antisemitismului și, mai ales, a iraționalismului. Trupele germane au fost învinse, criminalii de război au fost judecați și executați sumar în Uniunea Sovietică sau în Polonia. În Germania, prin procesul de la Nürnberg, intrat în memoria întregii umanități, a avut loc reconsiderarea radicală a trecutului recent. Întreaga cultură de dreapta a suferit o implozie ale cărei efecte sunt vizibile și astăzi în debaterile publice, atât din Occident, cât și din Europa de Est.

Miza epistemică a acestui articol este de a stabili dacă a existat un fenomen pe care-l putem defini postfascism, sau mai exact un „criptofascism”, în comunismul românesc. Tema articolului de față poate părea irațională, illogică, construită poate insidios tocmai pentru a diminua natura identitară a comunismului, fie și a celui de formație „națională”. Atât logica, în sensul ordonării argumentelor și construcției demonstrației, cât și cazuistica materialului istoric care poate fi integrat efortului explicativ, nu lipsesc însă dintr-un astfel de demers. Punctele de pornire metodologice sunt foarte importante într-o astfel de discuție. Precizez de la început, aproape aprioric, că sunt convins de inexistența (din fericire) a unui conținut ideologico-politic al „fascismului matur” în interiorul comunismului din România anilor '70-'80, singurul interval care poate conta decisiv în discuție. Un „fascism matur”, care să disloce oficial „diamatul”/socialismul științific, care să se substituie organizațional, măcar la nivel informal, structurii birocratice a Partidului-Stat comunist, care să impună moduri de mobilizare socială identice celor ale regimurilor fasciste clasice, care să producă structuri ideologico-culturale omogene celor fasciste, un astfel de mutant istoric, din fericire, nu a existat. Din păcate, chiar și enunțul de mai sus are deficitul evident al criminalizării mult mai agravante a fascismului (a mișcărilor fasciste care ajung să

construiască un regim într-un stat occidental), indică o relativizare nedorită a naturii violente, fie și în formă pasivă, a regimului comunist, a socialismului real, a neostalinismului românesc din anii '70-'80 ai secolului XX. Definirea, destul de succintă, dar precisă, a ceea ce nu a reușit „cripto-fascismul“ (fascismul matur eșuat) are o altă failibilitate, considerând că modurile/-practicile/tehnicele de mobilizare socială ale regimului neo-stalinist românesc din anii '70-'80 nu sunt identice cu cele ale mișcărilor-stat fasciste, ale fascismului la putere. În acest ultim caz, problema comportă două aspecte: dacă mobilizarea socială din comunism este doar mai puțin „intensă“ decât cea din fascism (cazurile italian și german) sau dacă este vorba de o diferențiere structurală între acestea, cele două totalitarisme trebuind a fi plasate în matrici diferite. Nu aceasta este însă miza articolului de față. Chiar anticipând, luând în calcul și profilul mobilizării sociale pasive reprezentat de „cultul rece“ al personalității în România regimului neostalinist al lui Nicolae Ceaușescu, putem spune că și în această situație nu se poate vorbi de un regim hibridizat într-o asemenea măsură încă acesta să-și fi modificat radical natura internă. Drumul până la fascism era foarte lung și acesta (drumul) într-o foarte mare măsură nici nu fusese deschis, cu atât mai puțin parcurs. Succesiunea de contraargumente ar indica lipsa de relevanță a temei „criptofascismului“ sau a hibridizării, fie și cultural-ideologice, fasciste a regimului comunist din România. Și totuși, problema criptofascismului sau a hibridizării fasciste a regimului comunist rămâne de discutat, asumate fiind toate precauțiile metodologice și lecturând cu maximă atenție cultura politică din România ultimelor două decenii de comunism. Pentru înțelegerea mai adecvată a sintagmelor de „criptofascism“ și „hibridizare fascistă“ a regimului comunist precizez că nu a avut loc niciun transfer al puterii, nicio lovitură de stat fascistă sau schimbare de garnitură politică care să-și fi asumat ideologia criptofascistă. În câmpul de forțe cultural-ideologice în România regimului Ceaușescu (perioada anilor '70-'80) s-a produs transformarea fascismului interbelic într-un bazin colector a unor repere de (re)legitimare ideologico-culturală. Acest proces este unul foarte dificil de urmărit la nivelul discursului conducătorilor comuniști, în primul rând în discursul lui Nicolae Ceaușescu. Conducătorul partidului și statului nu utilizează deschis un limbaj explicit fascist; nici nu ar fi avut cum face acest lucru, căci acest fapt ar fi condus la excluderea sa accelerată de la conducerea partidului și statului, ba chiar din viața politică, sau poate mai mult decât atât. O asemenea interpretare ar fi și prea grosieră și ar împiedica înțelegerea naturii specifice a discursurilor, și practicilor politice din anii socialismului matur, și chiar a oricărui discurs politic de mainstream în lumea europeană. „Subtextul“ criptofascist ar trebui căutat mai ales în plasarea unei anumite teme a discursului fascist standard în textura discursurilor și practicilor de guvernare ale perioadei îndelungate a regimului Nicolae Ceaușescu. Această temă, extrasă din limbajul fascist standard, ar fi aceea a națiunii și identității naționale, și mai precis resemantizarea conceptelor de națiune, național și identitate națională. Chiar și o asemenea explicație sumară a relației între discursul și practica politică a regimului comunist, în care textele asumate personal de Nicolae Ceaușescu au o poziție hegemonică, impune precauții. De ce și de când ar fi avut nevoie Nicolae Ceaușescu și regimul său, adică întregul aparat

politico-ideologic din spatele său, de utilizarea, fie și „subtextuală“, a ceea ce eu numesc „criptofascism“? Singurul răspuns care ar putea căpăta un profil cât de cât rațional ar fi acela că eroziunea tot mai accentuată a regimului a necesitat utilizarea unor concepte și a unei texturi cât mai proliferate centrate în jurul națiunii și naționalului, termene/concepte care ar fi putut rezona cu așteptările sociale ale „națiunii“, în condițiile lipsei de legitimitate și a agravării pauperității material-simbolice. Acest răspuns a fost deja dat în analizele occidentale asupra regimului comunist (Kenneth Jowitt, Robert King, George Schöpflin, Vladimir Tismăneanu)².

O altă problematică relevantă care trebuie clarificată este aceea a intersecției elementelor de tip fascist în substanța ideologică a regimului comunist. Cu deosebire în anii '80 devine evidentă existența unei crize structurale la nivelul comunismului, criză ce poate fi resorbită prin includerea culturii ca mijloc ideologic, fără un nivel ridicat de cheltuieli materiale, în reconsolidarea legitimității. Trei ipoteze pot fi construite pe acest reper: 1) regimul comunist conștientizează utilizarea culturii ca mijloc de rezolvare parțială, dar necesară, a conflictelor din lumea politică, dezbateră culturală fiind permanent controlată de regim; 2) regimul se afla într-o criză permanentă, mai ales în anii '80, conflictele culturale, subtextele pe care le prezintă operele literare, dar și cele filozofice, conținând un mesaj subversiv permanent la adresa sistemului, care nu poate fi lichidat de regimul comunist pentru că ar fi intrat într-o criză de legitimitate foarte profundă; 3) regimul nu reușește să găsească vreo soluție la accelerarea crizei, intrând într-o stare de entropie avansată; Partidul-Stat, inclusiv Nicolae Ceaușescu, nu mai pot contrapune acestei situații de criză decât formule de forță, strict administrative, militariste, voluntariste, nonculturale. Regimul se dezideologizează, fără ca acest fapt să fie identic și cu o deradicalizare a acestuia. Dintre cele trei ipoteze, în cea de-a doua se poate recunoaște un spațiu alternativ de inserție a ideologiilor concurente, dintre care cele relegitimatoarele ale „criptofascismului“ pot fi lecturate drept aliate parțiale ale regimului și în consonanță cu tema mai vastă a „naționalului“, „naționalismului“ și „identității naționale“.

În analiza secvențelor culturale definitorii ale istoriei intelectuale din timpul României comuniste, premisa teoretico-metodologică rezidă în lectura, din perspectiva sociologiei culturii, a fundamentelor culturale existente atunci: literatura-cu aplicație pe dimensiunea politică a romanelor scrise în cheia criticii „anilor dogmatismului“, dar care comportă și valențe general antitotalitare; filozofia – cu precizarea căilor de ocultare/depășire a grilei rigide a materialismului dialectic și istoric, mai exact a formei desfigurate căpătate de acesta în anii cultului personalității din Uniunea Sovietică. Un ultim domeniu epistemic care poate fi adus în discuție în privința inserției ascunse a criptofascismului este știința istorică. Punctul de plecare al analizei, care se precizează și ca metodă de lectură, consideră că în interiorul literaturii și al științei istorice (care pot fi analizate mai sistematic) se configurează căi spre depășirea rigidității ideologice. În această

² Întreaga discuție la Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, București, Humanitas, 1994, mai ales pp. 76-119; de remarcat că autoarea americană nu își asumă decât parțial teza instrumentalizării națiunii în vederea (re)căștigării legitimității.

situație relațiile dintre puterea politică și grupul de intelectuali care se integrează sferei umaniste nu sunt exclusiv de natură conflictuală. Regimul comunist, în domeniul științei istorice, înțelege să accepte o relativă autonomie profesională, care nu se convertește decât foarte rar în amplitudine teoretică și vocație inovativă conceptual, în schimbul conformismului social absolut al istoricilor. Regimul concede însă istoricilor o sferă de bonificații de natură materială. Concesiile materiale completează expansiunea oportunităților de obținere a prestigiului profesional, prin spargerea monopolului corporatist existent până atunci în sistemul exclusivist din România interbelică. Aceasta rămâne o temă de cercetare în istoriografie, chiar dacă există o serie de lucrări cu privire la natura discursului istoric din anii comunismului sau la mutațiile de natură instituțională produse în sfera comunității savante a istoricilor.³

Se poate avansa ideea existenței schimbării periodice a paradigmei culturale din România modernă în sensul translației de la vectorul hegemonic reprezentat de literatură, la sfârșitul secolului XIX, spre cel de natură filozofică, ideologică și religioasă din România interbelică, convertit, la sfârșitul anilor '40, în limbajul de lemn al revoluției ideologice reprezentate de stalinism. Depășirea variatelor paradigme culturale, prin configurații cultural-științifice noi, nu reprezintă doar o mutație culturală, ci, fapt mai semnificativ, o redimensionare a poziției intelectualului în sfera politicului, fie el de natură democratică sau totalitară. Nu există unanimitate de puncte de vedere asupra relației existente între ideologie, literatură și politică, nici la nivelul literaturii în sine, nici la nivelul criticii profesionale asupra operelor literare.

Comunismul, definit ca religie seculară, a inclus în substanța sa teoretică și real istorică, o serie de distorsiuni. Acestea nu au devenit vizibile decât în urma unei sistematice direcționări a atenției analitice spre aspectele de natură ideologică și filozofică. Sistemul comunist din România a reiterat, în esență, caracteristicile modelului hegemonic stalinist: ostilitatea deschisă față de modernitatea occidentală liberală, supralicitarea voluntarismului partinic, revoluția socială ca tipar definitoriu al rupturii, exaltarea clasei muncitoare ca pivot al progresului și raționalității istorice. În afara acestui contur standard, comunismul românesc, ca și alte configurații similare est-europene, a inclus o serie de distorsiuni de la paradigma clasică: coexistența marxismului stalinist cu un fond primar naționalist-șovin, intruziunea/hibridizarea unor elemente ale fascismului revoluționar în ceea ce Vladimir Tismăneanu numea „barocul stalinisto-fascist“. Metodologic se pune problema autenticității acestui fond primar, în sensul chestionării caracterului „natural“, distinct al acestuia, sau, dimpotrivă, a definirii „barocului stalinisto-fascist“, drept o „excreșcență“, o „tumoare“; în cazul în care renunțăm la metaforele sanitar-biologice, devine necesară recunoașterea existenței cripto-fascismului ca spațiu alternativ de rezolvare a crizei sau efect al incapacității

³ Pe marginea istoriografiei române în comunism pot fi amintite lucrările aparținând unor autori precum Andi Mihalache, (*Istorie și practici discursive în România „democrat-populară“*, București, Albatros, 2003), Felician Velimirovici (*Istorie și istorici în România comunistă 1948-1989*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015); niciuna dintre ele nu analizează însă categoria profesională a istoricilor în sensul „economiei simbolice a bunurilor.“ (Pierre Bourdieu).

creativ ideologice a regimului. Alte distorsiuni ale regimului comunist ar fi declasarea permanentă a statutului muncitorimii și avansul rapid al noii clase tehnocratice, degenerarea modelului „revoluționar” într-o societate de status, definită prin fidelitatea față de Partidul-Stat, eroziunea și regresiunea ideologiei ca model epistemic spre un limbaj ritualizat, golit de orice semnificație⁴. Toate aceste repere pot fi discutate prin trimitere la domeniile filozofiei și științei istorice, cele mai afectate de degenerarea sistemului în anii '80 ai secolului XX.

Distorsiunile menționate mai sus nu pot fi înțelese fără precizarea conținutului general teoretic al marxismului clasic (Marx, Engels) și a componentelor de inovație și continuitate față de doctrinele sociale ale începutului de secol al XIX-lea: natura conflictului social, aspectele de tip nou introduse în analiza de clasă, dinamica sistemului economic (prin succesiunea și distrugerea „modurilor de producție”), clasa muncitoare ca avangardă a progresului istoric. Trăsătura mai puțin evidentă a marxismului clasic este constituită de critica sistemului capitalist ca formă a alienării de tip modern; acest tip de critică/analiză a capitalismului a devenit mai vizibil odată cu introducerea în dezbaterile teoretice – în anii '30 ai secolului XX, prin Școala de la Frankfurt, a *Manuscriselor economico-filozofice din 1844*, ale lui Karl Marx. Dimensiunea novatoare adusă de revizionismul marxist, în principal prin lucrările polemice ale social-democratului german Eduard Bernstein, preciza imposibilitatea unei revoluții proletare/socialiste și necesitatea acomodării social-economice a muncitorimii cu sistemul capitalist. Înțelegerea socialismului și, mai apoi, a comunismului românesc, impune recunoșterea influenței asupra României⁵ a celor două modele constitutive: cel reformist, de natură bernsteiniană și, mai ales, a celui dur leninist, care preconiza ruptura revoluționară, prin acțiunea partidului de avangardă. În acest context mai larg, filozofia românească prezintă o natură duală: o dimensiune raționalist-clasică a școlii de tip maioreșcian și una de tip nou, spiritualist-trăiristă, reprezentată, în România, în special, de Nae Ionescu. Asupra filozofiei și, în general, a culturii românești, stalinismul a acționat ca formă „degenerată”, „decăzută” a marxismului clasic; dogmatismul de tip jdanovist în cultura română a prezentat formele agravante ale condamnării atât a direcției naționale, cât și a celei occidentale, „cosmopolite”. Conceptele de ideologie și intelighenție⁶, constituie pivoți teoretici și sociali esențiali în înțelegerea naturii stalinismului. Formele concrete de manifestare ale stalinismului teoretic au fost reprezentate de critica partinică exercitată de Lucrețiu Pătrășcanu⁷, Leonte Răutu⁸, Nestor Ignat, Constantin

⁴ Putem chiar vorbi despre o „moarte a ideologiei” în comunism, pentru a utiliza titlul cărții lui Daniel Bell, *The end of ideology*. [1960].

⁵ Inclusiv asupra celor două părți componente ale acesteia, Vechiul Regat și Transilvania (cu Banatul).

⁶ Utilizam atunci, ca și acum, definirea conceptului de „intelighenție” precizată de Alain Besancon, în lucrarea sa clasică *Originile intelectuale ale leninismului*, București, Humanitas, 1993. [1977].

⁷ Cu diferențierile menționate; Pătrășcanu este plasabil într-o zonă intermediară între stalinism și marxismul clasic; pentru a marca anumite distincții precizez că Marx și Engels sunt departe, teoretic, de stalinism și leninism.

⁸ Vladimir Tismăneanu, Cristian Vasile, *Perfectul acrobat Leonte Răutu, Măștile Răului*, București, Humanitas, 2008, cu deosebire documentul *Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez în științele sociale* (text apărut atât în „Lupta de clasă”, nr. 4, octombrie 1949, cât și ca broșură, Editura PMR, 1949), pp. 216-257.

Gulian⁹, Pavel Apostol¹⁰. Întreg arsenalul ideologic stalinist a lovit lucrările filozofice și politice ale unor intelectuali, diferiți conceptual, tematic, stilistic precum Lucian Blaga¹¹, Nae Ionescu¹², Constantin Rădulescu Motru sau Petre P. Negulescu.

Între „disciplinele sociale“, filozofia continua să dețină poziția hegemonică în problema fundamentării ideologice a regimului comunist. Acest fapt este determinat de apartenența profesională la filozofie (mai mult autoasumată) a fondatorilor ideologici ai comunismului, „părinții socialismului științific“, Karl Marx și Friedrich Engels. Nu este decisivă în acest punct al dezbaterii stabilirea echivalenței profesionale a celor doi, ca teoreticieni, cu clasici intrați în canonul filozofiei clasice, precum Immanuel Kant sau G. F. Hegel. Desigur că, după normele de azi, fondatorii teoretici ai marxismului nu pot fi considerați filozofi în sensul strict profesional pe care-l utilizăm în legătură cu alți filozofi ai timpului, precum Spinoza, Descartes, Kant, Hegel sau chiar Schopenhauer sau Kierkegaard. Relevant este însă că atât K. Marx, cât și Fr. Engels, sunt încadrați între gânditorii sociali ai modernității occidentale, cu analize valide asupra capitalismului, burgheziei și, în general, asupra lumii în curs de accelerare a secolului XIX. Discuția aceasta capătă sens pentru problematica criptofascismului „încastrat“ în regimul comunist, dacă vom privi marxismul¹³ drept o ideologie de sistem (deci nu o filozofie în sens profesional, așa cum am spune despre filozofia analitică, filozofia limbajului, despre istoria filozofiei, logică, fenomenologie sau chiar filozofia culturii), o filozofie tip „concepție asupra lumii“ (Weltanschauung). Marxismul, ca ideologie de sistem, a reușit să inducă, inclusiv până în ziua de azi, punctul de vedere că ea constituie o parte a efortului epistemic *rațional* de a înțelege modernitatea capitalistă, că este un instrument de cunoaștere a istoricității, o decriptare științifică măcar a sistemului capitalist emergent în secolul al XIX-lea. Chiar faptul că, în Occident, marxismul a cunoscut o diversificare a curentelor de gândire, a școlilor, dintre care cele mai prestigioase sunt marxismul structuralist al lui Louis Althusser, direcția reprezentată de Georg Lukacs sau teoria critică a Școlii de la Frankfurt, indică permanența marxismului în interiorul și în contemporaneitatea dezbaterilor de cel mai ridicat nivel din avangarda gândirii umane. Pe de altă parte, raționalitatea marxismului, adică capacitatea sa analitică de a deconstrui ipostazele modernității capitaliste, a fost subminată progresiv de avansul politic al stalinismului, fapt ce a produs implozia modelului marxist în statele comuniste, cu deosebire în cele cu o tradiție slabă în planul gândirii de acest tip, cum ar fi (și) România¹⁴. În alte state europene (în primul rând Polonia, dar și în Iugoslavia, prin grupul și revista „Praxis“) marxismul a reușit să depășească blo-

⁹ Criticat inițial de Leonte Răutu în discursul mai sus menționat.

¹⁰ Și el cu un nivel intelectual ridicat în cartea sa (o culegere de studii) *Iluzia evadării: încercări critice asupra filozofiei burgheze*, București, Editura Științifică, 1958.

¹¹ Atacat de Lucrețiu Pătrășcanu, dar mai ales de Pavel Apostol.

¹² În criticile partinice la adresa lui Lucian Blaga și Nae Ionescu, Lucrețiu Pătrășcanu are un rol foarte important, chiar paradigmatic în al doilea caz.

¹³ Despre istoria intelectuală a marxismului de văzut Leszek Kolakowski, *Principalele curente ale marxismului*, trei volume (*Fondatorii, Vârsta de aur, Prăbușirea*), București, Curtea Veche, 2009-2010, (1976-1978).

¹⁴ Despre gândirea marxistă în România precomunistă util volumul *Gândirea marxistă în România precomunistă. O antologie*, Steliu Lambru (editor), Domino, 2006, 486 p.

cajul instituit de stalinism și să devină o școală critică a rupturii de comunism și de reinstituire a criteriilor de analiză critică deja existente în interbelic. Tocmai faptul că România nu a avut o tradiție a gândirii sociale de stânga, cu excepția destul de marginală a lui Henri Stahl¹⁵, a făcut posibilă reinstituirea gândirii teoretice (filozofice sau sociale) cu profil „național“, „naționalist“. Fragilitatea, sau poate mai curând marginalitatea, marxismului în România, se datorează și profilului mai vechi (antecomunist) al culturii publice din România de a privilegia dezbateră în jurul problematicei centrate în jurul conceptelor de „stat“ și „națiune“. Teoreticienii români au fost interesați mai mult de concentrarea argumentației în jurul unor câștiguri târzii, dificile (cu costuri umane și materiale mari) ale modernității, așa cum erau statul și națiunea unitară, decât de revoluționarea (sau transformarea reformistă) a spațiului social. În afara surselor teoretice și a plasamentului gândirii critice românești în geografia culturală dintre occidentalism și indigenism/naționalism, poate mai relevantă, dar aparent paradoxal mai puțin vizibilă, ar fi apariția noii topografii cultural-ideologice: cea conturată de prioritatea acordată statului-națiune, pe de-o parte, și cea centrată pe prioritatea acordată socialului, gravelor curențe ale modernizării sociale, pe de altă parte. Devine mai clar, în acest fel, motivul marginalității marxismului (clasic sau revizionist) în spațiul gândirii critice românești; cauza intruziunii masive a gândirii de tip marxist nu pare a fi, cu alte cuvinte, levierul violent al stalinismului, căci însuși stalinismul nu era decât un avatar desfigurat al marxismului. Causa esențială a masivei, dar inautenticei, inserții a gândirii critice marxiste în România a fost chiar natura internă a acestui tip de reflecție, în care problematica statului-națiune devansa, marginaliza, oculta și chiar reprima interesul pentru problematica ieșirii din periferia socială a unor sectoare sociale importante. În niciun caz nu se poate deduce de aici inexistența sau irelevanța proiectelor sociale ale stângii sau poziția exclusiv dominatoare, dar lipsită de valoare, a problematicei naționale, a vectorului semnat de „statul-națiune“. Dacă concedem că o astfel de proiecție asupra dezbaterii publice românești ca polarizare între maioreșcianism (veșnica problematică a „formelor fără fond“) și instituirea hegemoniei instituționale a unui fals marxism (stalinismul) este validă, atunci recuperarea rapidă și (destul de) entuziastă a „direcției naționale“, a revalidării problematicei „statului-națiune“ poate fi mai ușor înțeleasă istoric și teoretic. Trebuie să ne întoarcem în acest punct al discuției la provocarea ridicată în studiu prin sintagma „hibridizare a regimului comunist prin criptofascism“, de existența unui „fascism remanent“ în gândirea critică românească. Spre deosebire de știința istorică, filozofia, și într-un sens mai larg gândirea socială, avea avantajul de a fi capabilă de raportarea mai clară la o dimensiune teoretică, la depășirea evenimentialului, la stabilirea de repere generale, structurale asupra societății românești. Filozofia recupera propriul domeniu profesional prin concepte, sintagme, moduri de analiză, filiații istorice ce puteau fi plasate mai clar în raport cu fosta gândire politică a dreptei. Este adevărat că și știința istorică venise cu tematici în care recuperarea într-un sens nemarxist a trecutului putea aminti de o manieră naționalistă, la

¹⁵ Ștefan Guga, *Sociologia istorică a lui Henri H. Stahl*, Cluj-Napoca, Tact, 2015.

limită criptofascistă. Unii dintre istorici aparținuseră Mișcării Legionare într-o măsură mult mai evidentă decât filozofi rebeli, literați sau istorici ai religiei, precum Emil Cioran, Constantin Noica sau Mircea Eliade. În acest sens, Petre P. Panaitescu sau Vladimir Dumitrescu constituie exemplele cele mai clasice. Diferența este constituită însă nu de relevanța sau marginalitatea angajamentului politic. Determinantă era centralitatea filozofiei în definirea profilului teoretic al marxismului, adică a fundamentului ideologic al regimului. Am precizat mai sus desfigurarea intelectuală pe care o suferise marxismul în Uniunea Sovietică în anii cultului personalității; tot atât de semnificativ este și faptul că în România a fost importat de fapt stalinismul ca vector formativ al noii culturi politice și nu marxismul clasic sau revizionist. De aceea filozofia, mai ales prin numele incluse în dezbateră despre națiune, stat-națiune, legitimare națională/naționalistă, era mai relevantă pentru spațiul public, fie ea și de contur aparent neprofesional, decât filozofia analitică, spre exemplu. Prin filozofiile de ramură nici nu era posibilă o dezbateră atât de importantă a intelectualilor publici în România, indiferent dacă lupta era dată prioritar pentru resurse (materiale și simbolice), pentru redefinirea identității în raport cu provocările externe (reale sau închipuite), sau dacă miza era o pură instrumentalizare politică. Chiar și în forma desfigurată în care stalinismul convertise forțat marxismul clasic și revizionist, noul „idiom“ filozofic totalitar reușise să inducă ideea că reprezintă un depozitar legitim, recunoscut de filozofiile concurente occidentale (inclusiv de către „avatarurile“ marxiste) definite prin cultul raționalității. Indiferent de gradul de desfigurare pe care l-a impus stalinismul marxismului, imaginea publică a rămas aceea a marxismului ca filozofie a raționalității, opusă oricăror curente „antiintelectualiste“, „antiraționaliste“, de „dreapta“, „mistice“, „obscurantiste“, și, culme a descalificării morale și epistemice, „fasciste“. De aici decurge relevanța discuției despre existența unui „criptofascism“ în recuperarea unor filozofi și a forței lor de iradiere publice. Dacă acceptăm ideea existenței unui fascism remanent în comunism, dacă susținem sintagma de „criptofascism“ oare nu războiul ideologic a și fost câștigat de stalinism? Nu poate el afirma, din „lada de gunoi a istoriei“ unde a ajuns, că orice aparține dreptei intelectuale este, fie și marginal, o formă de fascism, un neofascism al zilelor noastre, indiferent cum l-am denumi și indiferent ce martori am convoca în acest „tribunal“?

Regimul comunist s-a prezentat pe sine însuși, din punct de vedere ideologic, drept reprezentantul unei concepții totale și sistemice asupra lumii (incluzând omul social, istoria, economia, politica, morala, concepțiile științifice și estetice). Temelia ideologică a regimului comunist era reprezentată de stalinism ca variantă foarte osificată, dogmatică a materialismului dialectic și istoric, desfigurare atât a marxismului clasic, cât și a celui revizionist.

În România, în intervalul 1944-1948, se produce un asalt tot mai virulent, tot mai dur la adresa filozofiei și gândirii teoretice existente în acel moment. Pentru a înțelege contururile unui asemenea conflict, trebuie precizat că filozofia românească în anii '20-'30, se încadră pe două mari trasee: primul viza valorizarea raționalismului critic ce decurgea din școlile filozofice germane (kantiane) –

Petre P. Negulescu, Constantin Rădulescu-Motru, Nicolae Bagdasar. Cel de-al doilea era reprezentat de filozofii interesați mai mult de filozofia culturii. Aceștia erau influențați de impactul pe care l-a avut, imediat după Primul Război Mondial, ruptura anti-iluministă și antiraționalistă. Oswald Spengler reprezenta un reper des utilizat în reflecțiile lui Lucian Blaga, Nae Ionescu, Emil Cioran. În această zonă a școlii spiritualiste, ce dorea să valorizeze Evul Mediu sau valorile religiei, îi putem încadra pe Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Lucian Blaga, Emil Cioran, Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Constantin Noica. Concluzionând, putem spune că filozofia românească interbelică era compatibilă, din punct de vedere intelectual, cu marile școli de gândire din Franța și Germania.

O direcție semnificativă a sa (cea spiritualistă) manifesta un interes special pentru specificul românesc, pentru o reflecție specială asupra destinului cultural. Ea își declara mefiența față de instrumentarul raționalist al secolului al XIX-lea, în condițiile în care școala raționalistă se dezvoltase și ca efect al prestigiului cultural deținut de Titu Maiorescu¹⁶. Direcția spiritualistă a constituit însă principalul cadru teoretic, alături de polemicile cu aspect pur politic, în și prin care au fost diseminate reperele ideologiei naționale, în care problematica identității naționale, a raportului între spațiul cultural-civilizațional românesc și cel occidental a fost pusă cu cea mai mare percutanță. Construcția identitară românească, mai ales în paradigma culturalistă, a găsit în „școala spiritualistă” cel mai firesc cadru de acțiune. Relevanța acestei „școli” pentru metamorfozele spiritului public din România interbelică, atenția acordată de forțele politice ale extremei drepte limbajului și temelor aflate în circulație în acest cadru teoretic, au determinat constituirea unui front de opoziție în interiorul stângii comunizante, mai ales după ce războiul antisovietic, alături de Germania nazistă, a oferit justificarea politică suplimentară. Dezbateră „spiritualistă” asupra identității naționale a devenit o miză în contraofensiva stângii și, mai ales, a extremei stângi, pierzându-și, în cursul anilor '40 mai ales, orice nivel de gratuitate teoretică. A discuta despre „identitate națională”, „națiune”, „românitate”, specificitate anti/neoccidentală (fără a fi una orientală, neeuropeană) a devenit, în a doua jumătate a anilor '30, un act politico-ideologic, de încadrare partizană, nu neapărat partinică; în orice caz, un astfel de plasament, într-o tabără sau alta, a produs nu numai conturarea precisă a unor grupuri culturale, cât valorizarea, respectiv demonizarea demersurilor teoretice venite din zona dreptei culturale. Mișcarea Legionară nu a fost singurul beneficiar al creșterii producției reflecției teoretice de tip „spiritualist” și a inflației discuțiilor asupra identității naționale, a românității. În România anilor '30 s-a impus marcarea unor diferențe nete între grupul cultural al dreptei și grupul radical communist. Poziții de influență au fost deținute mult timp de grupuri ale dreptei conservatoare, prosistem și antisemite, dar nelegionare.

¹⁶ Am analizat poziția filozofiei în spațiul public și intelectual românesc, dar mai ales rolul acesteia în definirea identității cultural-naționale, în studiul meu *Un șantier în expansiune istoria intelectuală a comunismului românesc*, în *Statutul istoriei și al istoricilor în contemporaneitate*, coordonatori Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Igor Șarov, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, pp. 91-103; volumul cuprinde lucrările prezentate la Conferința internațională *Statutul istoriei și al istoricilor în contemporaneitate*, Universitatea din Oradea, Facultatea de Istorie-relații internaționale, 17-20 octombrie 2013.

Tocmai identificarea, după 23 august 1944, și mai ales după 1947, a demersurilor teoretice axate pe valorizarea identității naționale cu fascismul a permis conturarea unei falii între grupurile culturale, criminalizarea, de către staliști locali, a fascismului împreună cu discursurile proidentitare și pronationale. Chiar dacă a existat, în întreaga perioadă a anilor '30-august 1944, o juxtaponere constantă a acestor tipuri de discurs cu imperativele și mizele ideologice ale fascismului, ar fi abuzivă ideea justificării permanente a acestuia (inclusiv a formelor externe, italiene și naziste) de către ideologia interesată de semantizarea națiunii, a „românității“ și a tuturor ipostazelor luate în plan public de aceste concepte. Radicalizarea luptei ideologice, reproducerea în cadrul românesc a proceselor cultural-ideologice din Occident, a permis stalinismului decredibilizarea totală a fascismului și, mai ales, a tuturor „aparatelor ideologice“, de stat sau private, asociate cu acesta. Discuția despre națiune și identitate națională a încetat, după prăbușirea regimului antonescian, să mai fie una în formulă culturală, sau mai precis, să devină una strict culturală. Dictatura ideologică a curentelor spirituale a fost înlocuită rapid cu una a exaltării pur voluntariste a celui mai grosier materialism, care nu existase nicicând în marxismul clasic și, cu atât mai puțin, în curentele postmarxiste. Stalinismul a reușit, inclusiv prin lucrări scrise de către marxiști „structuraliști“, precum Lucrețiu Pătrășcanu¹⁷, să disloce orice pretenție de raționalitate a codului cultural spiritual, asociat, uneori abuziv, cu dreapta și extrema sa. Pseudoraționalitatea discursului marxist (în forma sa desfigurată în care putea exista în stalinism) s-a impus ca un reper, o normă de la sine înțeleasă și acceptată de majoritatea celor care lucrau pe „frontul ideologic“ sau care manifestau vreun interes pentru probleme teoretice. Faptul că o discuție despre un prezumptiv caracter „criptofascist“ al regimului comunist, mai ales în anii conducerii lui Nicolae Ceaușescu, a devenit atât de efervescentă în anii '90-2000 consolidează ideea că o asemenea dezbatere are legitimitate și azi. Problema esențială este de a stabili diferențierile între dezbaterile despre identitate națională, națiune și chiar naționalism, pe de-o parte, și specificitatea istorică a fascismului care s-ar fi „încastrat“ în textura ideologică a regimului comunist, pe de altă parte.

BIBLIOGRAFIE

- Apostol, Pavel. *Iluzia evadării: încercări critice asupra filozofiei burgheze contemporane*, București, Editura Științifică, 1958.
- Bell, Daniel. *The end of ideology: on the exhaustion of political ideas in the fifties*, Glencoe, The Free Press, 1960.
- Besançon, Alain. *Originile intelectuale ale leninismului*, București, Humanitas, 1993.
- Iordachi, Constantin (editor). *Fascismul european 1918-1945 Ideologie, experimente totalitare și religii politice*, Cluj-Napoca, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2014.

¹⁷ Lucrețiu Pătrășcanu, *Curente și tendințe în filosofia românească*, București, Socec, 1946; chiar dacă în 1946 nu se poate vorbi de o victorie deplină a stalinismului cultural, și cu atât mai puțin prioritar prin Lucrețiu Pătrășcanu, totuși în această lucrare sunt cuprinse în nuce toate ideile radicale ostile dreptei culturale, idei care vor circula permanent, inclusiv după căderea regimului comunist.

- Lambru, Steliu (editor). *Gândirea marxistă în România precomunistă O antologie*, Domino, 2006.
- Mihalache, Andi. *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, București, Albatros, 2003.
- Müller, Florin. *Un șantier în expansiune istoria intelectuală a comunismului românesc*, în: *Statutul istoriei și al istoricilor în contemporaneitate*, Gabriel Moisa, Sorin Sipoș, Igor Șarov (coord.), Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013.
- Pătrășcanu, Lucrețiu. *Curenți și tendințe în filosofia românească*, București, Socec, 1946.
- Kolakowski, Leszek. *Principalele curenți ale marxismului*, București, Curtea Veche, 2009-2010 (*Fondatorii, Vârsta de aur, Prăbușirea*).
- Tismăneanu, Vladimir, Vasile, Cristian. *Perfectul acrobat Leonte Răutu, Măștile Răului*, București, Humanitas, 2008.
- Velimirovici, Felician. *Istorie și istorici în România comunistă 1948-1989*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015.
- Verdery, Katherine. *Compromis și rezistență Cultura română sub Ceaușescu*, București, Humanitas, 1994.